

Περικλής Παπαδόπουλος

Συναίνεση, λαϊκισμός και θεωρίες για την κοινωνικοταξική διάρθρωση της χώρας μας

1. Εισαγωγή

Η αστική τάξη ζει μέσα στην αντίφαση του να είναι κοινωνική μειοψηφία από τη μια μεριά ενώ από την άλλη μεριά να είναι κυρίαρχη τάξη της κοινωνίας. Για να μπορέσουν συνεπώς να συνεχίζουν την κυριαρχία τους οι αστοί είναι υποχρεωμένοι να παρουσιάζουν το συμφέρον τους σαν κοινό συμφέρον και τα προβλήματα της τάξης τους σαν «διαταξικά» ή σαν προβλήματα ολόκληρης της κοινωνίας, του έθνους.

Στη συνέχεια οι αστοί ιδεολόγοι υποστηρίζουν ότι αυτά τα εθνικά προβλήματα δεν απαιτούν για τη λύση τους μια ταξική αλλά μια διαταξική πολιτική συναίνεση, οικουμενισμού και ευρύτερων κοινωνικών συγκλίσεων. Μάλιστα, για να αποδείξουν την αναγκαιότητα αυτής της συναινετικής πολιτικής οι πιο πάνω θεωρητικοί συχνά ισχυρίζονται ότι η κοινωνικοταξική διάρθρωση της χώρας μας είναι τέτοια που ευνοεί την ανάπτυξη της πολιτικής αυτής.

Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα: Μπορούμε σήμερα να υποστηρίξουμε ότι η κοινωνικοταξική διάρθρωση της Ελλάδας ευνοεί την ανάπτυξη και εφαρμογή της πολιτικής της λεγόμενης «κοινωνικής συναίνεσης» ή μήπως η πολιτική αυτή αποτελεί μια καταδικασμένη σ' αποτυχία κακοστημένη φάρσα που δογματικά επιβάλλεται σ' αντίθεση με την πραγματική κοινωνική εξέλιξη στην χώρα μας; Ποια είναι η σχέση μεταξύ αυτής της διαταξικής προσέγγισης και του λαϊκισμού;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα με τα οποία θα απασχοληθούμε στο άρθρο αυτό:

2. Συναίνεση και θεωρίες για την ταξική διάρθρωση

Σ' ένα άρθρο του στην εφημερίδα *Το Βήμα* (1.10.1989) με τίτλο: «Και μετεκλογική συνεργασία μεταξύ ΝΔ και Συνασπισμού;» ο Νίκος Μουζέλης διατυπώνει τις εξής απόψεις:

1ο. Υποστηρίζει ότι «η συμμαχία της Νέας Δημοκρατίας και Συνασπισμού δεν είναι τόσο «αφύσικη» όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως ακόμα κι αν συνεχιστεί μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου. Και αυτό γιατί τα βασικά προβλήματα που η χώρα σαν μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει ν' αντιμετωπίσει στην επόμενη δεκαετία είναι διαταξικά μάλλον παρά ταξικά».

2ο. Θεωρεί σαν κατεξοχήν ταξικά προβλήματα την αγροτική μεταρρύθμιση του μεσοπολέμου και τον εμφύλιο πόλεμο, δηλαδή δύο ζητήματα του παρελθόντος ενώ για το παρόν της χώρας θεωρεί ότι δημιουργείται μια νέα πραγματικότητα άμβλυνσης των ταξικών συγκρούσεων. Αναλυτικότερα η θέση του είναι η εξής:

«Στον μεσοπόλεμο π.χ. το πρόβλημα της αγροτικής μεταρρύθμισης ήταν ένα κατ' εξοχήν ταξικό ζήτημα: η τάξη των ακτημόνων μικροκαλλιεργητών είχε τελείως αντίθετα συμφέροντα από την τάξη τωντσιφλικάδων. Και η αγροτική μεταρρύθμιση, όταν μετά την Μικρασιατική καταστροφή άρχισε να εφαρμόζεται εντατικά, έφερε ριζικές αλλαγές στις κυριαρχες σχέσεις παραγωγής στην ύπαιθρο: περιθωριοποίησε την μεγάλη γαιοκτησία και επέβαλε τη μικροϊδιοκτησία σαν τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής στη γεωργία. [...]

Το ίδιο μπορεί να πει κανείς και για το μετέπειτα δράμα του εμφυλίου. Ο εμφύλιος είχε στο κέντρο του ένα καθαρά ταξικό προβληματισμό από την άποψη ότι, σε τελευταία ανάλυση, ένα από τα βασικά θέματα που χωρίζουν τις δυο παρατάξεις ήταν η διατήρηση ή κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Με την αμετάτρεπτη κυριαρχία της μικροϊδιοκτησίας στην ύπαιθρο του μεσοπολέμου και με την καθοριστική ένταξη της Ελλάδας στο καπιταλιστικό στρατόπεδο στη μεταεμφυλιακή περίοδο οι κοινωνικοί αγώνες άρχισαν σιγά-σιγά να χάνουν τον αγεφύρωτο χαρακτήρα τους. Και σ' αυτό βοήθησε η ιδιάζουσα ταξική δομή της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τη μη ύπαρξη σοβαρού αγροτικού προλεταριάτου, τη θεαματική ανάπτυξη των μικροαστικών στρωμάτων (μικροεπιχειρηματίες, δημόσιοι υπάλληλοι) και την αριθμητική και οργανωτική αδυναμία της εργατικής τάξης στις πόλεις.

Αυτή η κατάσταση δημιούργησε συνθήκες που ευνοούσαν την άμβλυνση μετωπικών ταξικών συγκρούσεων».

Και καταλήγει:

«Συμπερασματικά και στην Ελλάδα αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο διάφορες εξελίξεις έχουν δημιουργήσει ένα νέο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι καθαρά ταξικές αντιπαραθέσεις έχουν αμβλυνθεί σημαντικά. Αυτό το δομικό πλαίσιο δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για πλατιές συμμαχίες μεταξύ κομμάτων ή μεταξύ των εκσυγχρονιστικών δυνάμεων που βρίσκονται σε κόμματα με διαφορετικούς ιδεολογικούς και ταξικούς προσανατολισμούς».

Εδώ ο Ν. Μουζέλης προσπαθεί να δώσει μια εικόνα της Ελλάδας όπου δήθεν κυριαρχούν οι «μεσαιόι» και κατόπιν υποστηρίζει ότι σε μια τέτοια «μεσαιία» κοινωνία αρμόζει μια «μεσαιία», δηλαδή «συναινετική» πολιτική.

Όμως η πραγματικότητα είναι τελείως διαφορετική. Το 1981 στην Ελλάδα κυριαρχούσε η εργατική τάξη —ήταν το 48,6% του Οικονομικά Ενεργού Πλη-

θυσμού (ΟΕΠ)— ενώ τα παλαιά μεσαία στρώματα (δηλαδή η μικροαστική τάξη) και τα νέα μεσαία στρώματα της πόλης (δηλαδή οι μισθωτοί που εντάσσονται στα μεσαία στρώματα) ανέρχονταν σε 38,2% των οικονομικά ενεργών. Δίπλα στην εργατική τάξη υπάρχει το κοινωνικό μόρφωμα του φτωχού πληθυσμού του χωριού που είναι ταυτόχρονα αυτοαπασχολούμενοι και μισθωτοί, δηλαδή οι μισοπρολετάριοι του χωριού, που ανέρχονταν σε 8,4% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ενώ στον άλλο πόλο η αστική τάξη (μεγαλοεπιχειρηματίες, μεγαλέμποροι, ανώτερα διευθυντικά στελέχη, ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι) ανέρχονταν μόλις στο 3,1% του ΟΕΠ. Τέλος περίπου το 1,6% δεν είχαν δηλώσει θέση στο επάγγελμα και δεν μπορούσαν να καταταγούν ταξικά¹.

Είναι φανερό λοιπόν ότι στη χώρα μας τα μεσαία στρώματα αποτελούν ένα αρκετά μεγάλο τμήμα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όμως σε καμιά περίπτωση δεν είναι το κυρίαρχο τμήμα του πληθυσμού ούτε και το αυξανόμενο. Κυρίαρχο κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού είναι η εργατική τάξη με 48,6% του ΟΕΠ και μάλιστα δείχνει αυξητική τάση: από 42,7% του ΟΕΠ το 1971 έφθασε στο 48,6% του ΟΕΠ το 1981². Αντίθετα το σύνολο των παλαιών μεσαιών στρωμάτων της χώρας δείχνει μια φθίνουσα τάση³.

Εκεί που υπάρχει πράγματι μια εικόνα διαφορετική από το σύνολο της χώρας είναι στην ύπαιθρο. Εκεί πράγματι τα παλαιά μεσαία στρώματα αποτελούν πάνω από το μισό του συνόλου των οικονομικά ενεργών αγροτών (55,13%). Όμως η ανάπτυξη του καπιταλισμού στο χωριό είχε σαν συνέπεια την επίταση των κοινωνικοταξικών διαφοροποιήσεων στην ύπαιθρο. Σήμερα δεν μπορούμε να εντάσσουμε όλη την αγροτιά στα μεσαία στρώματα με αφηρημένους γενικούς χαρακτηρισμούς όπως αυτός των «μικροϊδιοχτητών». Οφείλουμε συνεπώς να διακρίνουμε την αστική τάξη του χωριού (2,43% των οικονομικά ενεργών αγροτών), του μισοπρολετάριους του χωριού (36,54% των οικονομικά ενεργών αγροτών), ενώ τέλος το 1,1% των αγροτών δεν μπορεί να καταταγεί⁴.

Πρέπει δε εδώ να τονισθεί ότι οι μεσοπρολετάριοι του χωριού δεν πρέπει να συνεξετάζονται μαζί με τα καθεαυτά μεσαία στρώματα του χωριού αλλά ότι αποτελούν μια ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία η οποία, αργά ή γρήγορα, μεταπίπτει στην κατηγορία των μισθωτών εργατών της πόλης ή του χωριού που έχουν κι έναν μικρό προλεταριακό κλήρο. Αυτό δε είναι η φυσική συνέπεια του ότι οι μισοπρολετάριοι είναι ο φτωχός πληθυσμός των ταυτόχρονα αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών. Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός ότι η μείωση των απασχολούμενων στον αγροτικό τομέα από 40,5% του ΟΕΠ το 1971 σε 27,4% του ΟΕΠ το 1981 και η μετατροπή, για πρώτη φορά, της γεωργίας-κτηνοτροφίας σε μειοψηφικό κλάδο του ΟΕΠ συνδυάζεται με απόλυτη και σχετική αύξηση των μισθωτών οι οποίοι από 1.369.844 ή 42,3% του ΟΕΠ το 1971 έφθασαν σε 1.730.298 ή 48,8% του ΟΕΠ το 1981⁵.

1. Βλ. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1987, σελ. 172.

2. Στο ίδιο, σελ. 244.

3. Στο ίδιο, σελ. 152.

4. Στο ίδιο, σελ. 170.

5. Στο ίδιο, σελ. 160, 244.

Με το να μιλάει κάποιος απλά και μόνον για την κυριαρχία της μεσαιας αγροτιάς στην ύπαιθρο δίνει μόνο τη μισή εικόνα, η άλλη μισή —και συχνά αποκρυπτόμενη εικόνα— είναι η εικόνα της συρρίκνωσης του μεγέθους της αγροτιάς, της καταστροφής των αγροτών και της μετατροπής της σε μισθωτούς εργάτες στις πόλεις είτε άμεσα είτε έμμεσα, διαμέσου του περάσματος από το μεταβατικό στάδιο του μισοπρολετάριου του χωριού.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στην ύπαιθρο, η εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής, η συγκέντρωση της καλλιεργούμενης γης σε χέρια όλο και πιο λίγων (βλέπε πίνακα) είχαν σαν συνέπεια την εμφάνιση νέων τζαξικών αντιθέσεων. Η παλιά ανταγωνιστική (ή «zero sum» όπως τη λέει ο Ν. Μουζέλης) αντίθεση τσιφλικάδων-μικροϊδιοκτησίας αναπτύχθηκε στις σύγχρονες αντιθέσεις καπιταλιστικής μεγαλοϊδιοκτησίας-παλαιών μεσαιών στρωμάτων του χωριού και καπιταλιστικής μεγαλοϊδιοκτησίας-φτωχού πληθυσμού του χωριού που κατά το μισό ή εξ ολοκλήρου πουλάει την εργατική του δύναμη. Αυτές οι νέες αντιθέσεις έχουν τον ίδιο αγεφύρωτο χαρακτήρα όπως και οι προηγούμενες.

ΠΙΝΑΚΑΣ: Διάρθρωση των αγροτικών νοικοκυριών κατά μέγεθος καλλιεργούμενης γης

Τάξη μεγέθους καλλιέργειας (στρέμματα)		Έκταση καλλιεργούμενης γης (% του συνόλου καλλιεργούμενης γης)	
		1977	1983
1-4	στρεμ.	0,91	0,94
5-9	»	2,68	2,57
10-19	»	8,45	7,52
20-29	»	10,31	9,31
30-49	»	20,37	18,69
50-99	»	28,70	28,56
100-199	»	16,91	17,68
200-499	»	8,79	10,39
500 και άνω	»	2,83	4,29
ΣΥΝΟΛΟ		100,00	100,00

Πηγή: Περικλής Παπαδόπουλος, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1987, σελ. 260.

Για να στηριξει όμως ο Ν. Μουζέλης το επιχειρήμα του για ανάπτυξη των μεσαιών στρωμάτων της πόλης, συνεξετάζει μαζί με τους μικροεπιχειρηματίες και τους δημοσίους υπαλλήλους. Σε σχέση μ' αυτό το ζήτημα των δημοσίων υπαλλήλων θα πρέπει να σημειωθεί ότι και αυτοί δεν πρέπει να θεωρούνται σαν ένα αδιαφοροποίητο σύνολο αλλά να διακρίνονται στους ανώτερους δημόσιους υπάλληλους οι οποίοι εντάσσονται στην αστική τάξη, στους κατώτερους δημόσιους υπάλληλους οι οποίοι εντάσσονται στην εργατική τάξη και συνεξετάζονται με τους υπόλοιπους εργάτες χωρίς φυσικά να ταυτίζονται μ' αυτούς και τέλος υπάρχει ένα ενδιάμεσο τμήμα δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι εντάσσονται στα νέα (μισθωτά) μεσαια στρώματα. Βέβαια εδώ θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι

πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι είναι *μόνιμοι*. Όμως αυτή η μονιμότητα δεν μπορεί να είναι κριτήριο για την εξαίρεση των κατώτερων δημόσιων υπαλλήλων από την υπόλοιπη εργατική τάξη εφ' όσον το ότι έχει κάποιος τη σιγουριά ότι μια ζωή θα του αποσπούν υπερεργασία δεν σημαίνει ότι παύει να είναι εργατής. Ίσα-ίσα που *τέτοια* μονιμότητα συχνά του στερεί και την ψευδαισθηση «ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας» που έντεχνα καλλιεργούν σ' άλλους εργαζόμενους οι νεοσυντηρητικοί.

Γενικά, η επέκταση της εργατικής τάξης προς τον κρατικό μηχανισμό, με τη μορφή των κατώτερων υπαλλήλων, είναι ένα αντιφατικό φαινόμενο που χαρακτηρίζεται τόσο από την ανάπτυξη ρεφορμιστικών αντιλήψεων όσο και από την ανάπτυξη αγωνιστικών κινητοποιήσεων και δεν θα πρέπει απολυτοποιητικά να θεωρείται σαν παράγοντας που δημιουργεί άμβλωση των κοινωνικών αντιθέσεων.

Αυτή η θεωρία περί δήθεν αύξησης των μεσαίων στρωμάτων και γεφύρωσης και άμβλυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων είναι παλιά. Χαρακτηριστικό είναι και αυτό που γράφει στην εποχή του ο Πλεχάνοφ:

«Ο κύριος Π. Στρούβε δεν είναι ούτε ο πρώτος ούτε ο τελευταίος οπαδός της θεωρίας της “άμβλυνσης” των αντιθέσεων μεταξύ των συμφερόντων του προλεταριάτου και της αστικής τάξης. Αυτή η θεωρία είχε πολλούς οπαδούς πριν από τον κύριο Στρούβε και *θα υπάρξουν* ακόμη περισσότεροι μετά από αυτόν, εφ' όσον διαδίδεται εξαιρετικά γρήγορα στο *μορφωμένο στρώμα των μικροαστών* [...]

Η θεωρία αυτή απαιτεί μεγάλη προσοχή διότι διαδίδεται πολύ γρήγορα, προσπαθώντας να παρουσιασθεί σαν ο πιο σύγχρονος και “κριτικός” σοσιαλισμός που έχει πάρει τη θέση του δήθεν ξεπερασμένου σοσιαλισμού του Μαρξ και των “δογματικών” του οπαδών. Οποιοσδήποτε θέλει να πολεμήσει αυτή τη θεωρία πρέπει να ξέρει τη θεωρητική γενεαλογία της [...]. Αυτοί που φοβούνται το επαναστατικό κίνημα του προλεταριάτου, πάντοτε έκλιναν υπέρ της απόψεως ότι η βαθμιαία βελτίωση της ζωής της εργατικής τάξης είναι δυνατόν να αποτρέψει και τελικά να εξαλείψει τον κίνδυνο θυελλώδικων αναταραχών μέσα στην κοινωνία. Αυτός είναι ο λόγος που οι άνθρωποι αυτής της κατηγορίας προσπαθούν να πείσουν τους εαυτούς τους (και μερικές φορές *μόνον* τους άλλους) ότι με την ανάπτυξη του καπιταλισμού η κατάσταση του προλεταριάτου *βελτιώνεται και με την πάροδο του χρόνου πλησιάζει όλο και περισσότερο προς την αστική τάξη*»⁶. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

Ενώ σε άλλο σημείο ο Πλεχάνοφ τονίζει τα εξής:

«Πρακτικά κάθε αστός ακαδημαϊκός, που σέβεται τον εαυτό του, νιώθει περισσότερο από ευτυχής, αν έχει μια οποιαδήποτε ευκαιρία —σ' οποιοδήποτε μέρος της “επιστημονικής” έρευνας— να μακρυγορήσει γύρω από το στένεμα του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών. Η “άμβλυνση” της

6. Plekhanov G., «A critique of our critics», *Selected Philosophical Works*, Progress Publishers, Moscow 1976, τόμ. II, σελ. 513-514.

αντίθεσης μεταξύ καπιταλιστών και εργατών είναι τώρα ένα θέμα πολύ της μόδας στην αστική οικονομική φιλολογία.»⁷

Από τους πιο παλιούς υποστηρικτές αυτής της άποψης ήταν ο Ε. Bernstein. Αυτός επαναλαμβάνοντας τις αστικές αρμονιστικές αντιλήψεις των Carey, Bastiat, Leroy-Beaulieu, Goschen, Schultze-Gävernitz, ισχυριζόταν ότι δήθεν «η χειροτέρευση των κοινωνικών σχέσεων δεν εξελίχθηκε με τον τρόπο που περιγράφεται στο *Μανιφέστο*. Δεν είναι μόνο ανώφελο αλλά και πολύ βλακώδες το να κάνουμε τα στραβά μάτια σ' αυτό το γεγονός. Η τρομακτική αύξηση του κοινωνικού πλούτου συνοδεύτηκε όχι από μια ραγδαία μείωση του αριθμού των μεγάλων καπιταλιστών αλλά και από ένα μεγαλύτερο αριθμό καπιταλιστών όλων των βαθμίδων. Τα μεσαία στρώματα αλλάζουν αλλά δεν εξαφανίζονται από την κοινωνική κλίμακα.»⁸

Έτσι όσοι θέλουν σήμερα να υποστηρίξουν ανάλογες αντιλήψεις, είναι υποχρεωμένοι να απαντήσουν στα εξής ερωτήματα που αφορούν και την ελληνική πραγματικότητα.

Γιατί αφού αυξάνουν οι καπιταλιστές, οι εργοδότες μειώθηκαν απόλυτα και σχετικά από 132.136 (4% του ΟΕΠ) το 1971 σε 104.461 (2,9% του ΟΕΠ) το 1981;

Γιατί οι επιχειρηματίες σαν ποσοστό του ΟΕΠ έπεσαν από 38,6% του ΟΕΠ το 1971 σε 35,7% του ΟΕΠ το 1981;

Γιατί το συνολικό άθροισμα των αυτοαπασχολούμενων και των συμβοηθούτων μελών οικογενειών μειώθηκε απόλυτα και σχετικά από 1.709.612 ή 52,8% του ΟΕΠ το 1971 σε 1.558.548 ή 44% του ΟΕΠ το 1981;⁹

Σε τελευταία όμως ανάλυση οι υποστηρικτές της άποψης ότι η συναίνεση ευνοείται στην περίπτωση της χώρας μας από το σχετικά υψηλό ποσοστό των μεσαίων στρωμάτων είναι υποχρεωμένοι να εξηγήσουν γιατί η συναίνεση υπάρχει σε προηγμένες παραγωγικά καπιταλιστικές χώρες όπως η Αγγλία ή οι ΗΠΑ όπου η εργατική τάξη φθάνει ή και ξεπερνάει το 80% του πληθυσμού ενώ τα μεσαία στρώματα αντιπροσωπεύουν πολύ χαμηλό ποσοστό.

3. Λαϊκισμός και θεωρίες για την ταξική διάθρωση

Είναι ενδιαφέρον ότι και ο Κώστας Σημίτης (αναζητώντας τις κοινωνικοταξικές ιδιαιτερότητες της Ελλάδας που δημιουργούν το φαινόμενο του λαϊκισμού) καταλήγει σε παρόμοιες διατυπώσεις σχετικά με την κοινωνικοταξική διάθρωση της χώρας μας.

Πιο συγκεκριμένα ο Κ. Σημίτης γράφει:

«Το κλασικό σχήμα της ταξικής δομής των βιομηχανικών κοινωνιών, δηλαδή μιας μεγάλης πλειοψηφίας εργαζόμενων με σχέση εξαρτημένης εργασίας, ενός μικρού αριθμού αγροτών και αυτοαπασχολούμενων και ενός περιορισμένου αριθμού κεφαλαίουχων δεν συναντάται στην Ελλάδα.

7. Στο ίδιο, σελ. 519.

8. Στο ίδιο, σελ. 340-341. Βλ. και Π. Παπαδόπουλου, ό.π. σελ. 57-62.

9. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 152, 244.

Ο αριθμός εκείνων που ασκούν εξαρτημένη εργασία μόλις ξεπερνάει το ένα τρίτο του ενεργού πληθυσμού. [...] η ελληνική κοινωνία αντιστεκέται σθεναρά στη «μισθωτοποίηση». Οι Έλληνες εμμένουν και επιδιώκουν την αυτοαπασχόληση ή και την αυτοαπασχόληση.»¹⁰

Τώρα όσον αφορά τη «σθεναρή αντίσταση» της ελληνικής κοινωνίας στη μισθωτοποίηση αναφέρουμε το στοιχείο που έχουμε δώσει και πιο πάνω. Οι μισθωτοί ενώ το 1961 αποτελούσαν το 33,6% του ΟΕΠ (1.219.981 άτομα), το 1971 αποτελούσαν το 42,3% του ΟΕΠ (1.369.844 άτομα) και το 1981 το 48,8% του ΟΕΠ (1.730.298 άτομα). Βλέπουμε λοιπόν ότι το 48,8% είναι κατά πολύ μεγαλύτερο του 33,3% του ΟΕΠ, δηλαδή του ενός τρίτου του ΟΕΠ¹¹.

Στη συνέχεια ο Κ. Σημίτης υποστηρίζει ότι «οι αυτοαπασχολούμενοι εκτός του αγροτικού τομέα αποτελούν στην Ελλάδα ένα ποσοστό του ενεργού πληθυσμού περίπου ίσο με εκείνο των μισθωτών»¹². Πρόκειται φυσικά για έναν ισχυρισμό που δεν ευσταθεί αν πάρουμε υπόψη τα στοιχεία των απογραφών όπως δόθηκαν από την ΕΣΥΕ για το 1971 και το 1981. Συγκεκριμένα οι αυτοαπασχολούμενοι συνολικά αποτελούσαν το 1971 το 34,5% του ΟΕΠ και έπεσαν το 1981 σε 32,9% του ΟΕΠ. Οι μισθωτοί αποτελούσαν το 1971 το 42,3% του ΟΕΠ και αυξήθηκαν το 1981 σε 48,8% του ΟΕΠ. Δηλαδή και στις δυο χρονιές το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων είναι μικρότερο εκείνου των μισθωτών¹³.

Επίσης ο Κ. Σημίτης θεωρεί ότι το ζήτημα της πολλαπλής απασχόλησης, το ζήτημα των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και το ότι οι «μικροβιοτέχνες, μικροεπαγγελματίες, μικρόμαγαζάτορες μεταβάλλονται σε ισχυρότατη ομάδα πίεσης»¹⁴, όλα αυτά μαζί, «κάνουν δύσκολο να μιλήσει κανείς για ταξική διάρθρωση και κατ' επέκταση για ταξικά συμφέροντα και συγκρούσεις στην Ελλάδα»¹⁵.

Όσον αφορά δε την πολλαπλή απασχόληση —στις περιπτώσεις που δεν έχουμε να κάνουμε με πολλαπλή μισθωτή απασχόληση— τα στοιχεία δείχνουν ότι ο πρώην ανεξάρτητος μικρός επιχειρηματίας μετατρέπεται σε ταυτόχρονα αυτοαπασχολούμενο και μισθωτό και από κει σε καθαρά μισθωτό. Είναι δε χαρακτηριστικό το ότι το μερίδιο συμμετοχής των μισθών στη διαμόρφωση του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος των αγροτών αυξήθηκε από 9,8% το 1974 σε 36,4% το 1985 ενώ στους ελευθεροεπαγγελματίες αυξήθηκε από 28,5% το 1974 σε 50,3% το 1985. **Η πολυαπασχόληση στην πλειονότητα των περιπτώσεων αποτελεί ενδιάμεσο στάδιο μετάπτωσης στην εργατική τάξη**¹⁶.

Όσον αφορά δε το ζήτημα των «ομάδων πίεσης», αυτό αποτελεί μια επιφανειακή πλουραλιστική αντιμετώπιση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που καταλήγει σε μια πραγματιστική αντίληψη για την πολιτική που τη θεωρεί όχι σαν έκ-

10. Σημίτης Κ., Εισαγωγή στο συλλογικό βιβλίο *Λαϊκισμός και πολιτική*, εκδ. «Γνώση», 1989, σελ. 9-10.

11. Π. Παπαδόπουλου, ό.π., σελ. 252.

12. Κ. Σημίτης, ό.π., σελ. 12.

13. Π. Παπαδόπουλου, ό.π. σελ. 252.

14. Κ. Σημίτης, ό.π., σελ. 13.

15. Κ. Σημίτης, ό.π., σελ. 13.

16. Π. Παπαδόπουλου, ό.π., σελ. 299.

φραση των ταξικών σχέσεων και της ταξικής πάλης αλλά σαν ένα άθροισμα αντιδικιών ανάμεσα σε ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα. Στο σχήμα των «ομάδων πίεσης» του Bantley η αστική κοινωνία δεν παρουσιάζεται σαν μια κοινωνία διαιρούμενη από ασυμβίβαστες ταξικές αντιθέσεις αλλά σαν μια κοινωνία αποτελούμενη από μερικές ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα, *συμβιβάσιμα όμως μεταξύ τους*. Η αντίληψη των «ομάδων πίεσης» και των «ομάδων συμφερόντων» στηρίζεται και με τη σειρά της προωθεί την αντίληψη της ειρηνικής «διαταξικής» επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων.

Παρόμοια είναι και η άποψη του Π. Παναγιωτόπουλου ο οποίος σε άρθρο του στην *Καθημερινή* της 15.10.1989, με τίτλο «Μεταξύ λαϊκιστών και εκσυγχρονιστών», γράφει:

«Είναι δεδομένο ότι η κοινωνική διάρθρωση στην Ελλάδα διαφέρει εξ ολοκλήρου από εκείνη της οιασδήποτε αναπτυγμένης χώρας. Την σπονδυλική στήλη του κοινωνικού σώματος αποτελεί μια πολυάριθμη μικροαστική τάξη που εδράζεται στη μικρή ιδιοκτησία και στην αυτοαπασχόληση. Ο αριθμός των ατόμων που ασκούν εξηρητημένη εργασία είναι μόλις επάνω από το 1/3 του ενεργού πληθυσμού.

Χαρακτηριστικό είναι ότι σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό αγροτών και το χαμηλότερο εργατών. Αυτό δεν επιτρέπει την συγκρότηση κοινωνικών τάξεων, με τα προσδιοριστικά στοιχεία των ευρωπαϊκών χωρών. Κατά συνέπεια δεν υπάρχουν ταξικά συμφέροντα ικανά να αποτελέσουν τον αποφασιστικό παράγοντα της διαμόρφωσης του κοινωνικού και του πολιτικού γίνεσθαι.

Αντιθέτως ο ταξικός κονιορτός των μικροαστών συσσωματώνεται σε πολυάριθμες ομάδες με ειδικά συμφέροντα, μεταλλασσόμενα και παραλλάσσοντα τις περισσότερες φορές.

Έτσι δεν υφίστανται κοινωνικές τάξεις που συγκρούονται αλλά οι ομάδες, με μεταβαλλόμενες απόψεις και διεκδικήσεις».

Προφανώς για τα πιο πάνω ισχύουν αυτά τα οποία αναφέρθηκαν και στην περίπτωση του Κ. Σημίτη.

Αφού λοιπόν οι Κ. Σημίτης και Π. Παναγιωτόπουλος παρουσίασαν την ελληνική κοινωνία σαν μια κοινωνία στην οποία κυριαρχεί μια «πολυάριθμη μικροαστική τάξη που εδράζεται στη μικρή ιδιοκτησία και στην αυτοαπασχόληση»¹⁷, αφού διαπιστώσουν και οι δυο ότι στην περίπτωση της Ελλάδας δεν μπορούμε να μιλάμε για ταξική διάρθρωση αλλά για «ομάδες πίεσης», αφού εξαλείψουν κάθε έννοια κοινωνικής τάξης, οι πιο πάνω συγγραφείς ενοχοποιούν όλες τις πιο πάνω καταστάσεις για την ανάπτυξη του λαϊκισμού στη χώρα μας.

Χαρακτηριστικά ο Π. Παναγιωτόπουλος γράφει:

«Με άλλα λόγια υπάρχει παραγωγή λαϊκιστικής ιδεολογίας σε πολλές πλευρές του πολιτικού φάσματος, αλλού σε μορφή κυρίαρχη και αλλού σε

17. Π. Παναγιωτόπουλος, «Μεταξύ λαϊκιστών και εκσυγχρονιστών», *Καθημερινή*, 15.10.1989.

κατάσταση υπολανθάνουσα. Σε αυτή τη σφαίρα π.χ. ανήκουν οι ιδεολογικές αναφορές στη διάσταση του «λαού» (νοουμένου ως αφηρημένης έννοιας απαλλαγμένης από κάθε κοινωνικό προσδιοριστικό στοιχείο...) με κάποιο κατεστημένο που περιλαμβάνει τα πάντα και τίποτα, η προβολή μιας συγκεκριμένης αντίληψης περί ισότητας που παρακάμπτει και υποβαθμίζει κάθε έννοια αξιοκρατίας, η καλλιέργεια συντεχνιακής νοοτροπίας, η αντιμετώπιση αιτημάτων με περιστασιακό τρόπο και μοναδικό κριτήριο το βραχυπρόθεσμο πολιτικό όφελος κ.λπ.»¹⁸

Όμως εκείνοι που είναι κύρια υπεύθυνοι για όλα τα πιο πάνω είναι ακριβώς οι αστοί και μικροαστοί ιδεολόγοι:

1ο. Αυτοί χρησιμοποιούν —μέσα στα πλαίσια της γενικής πολιτικής της συναινεσης— τους όρους «λαός» και «κατεστημένο» στη θέση των «δογματικών» όρων «εργατική τάξη», «αστική τάξη». Αφού εξαφανίζουν την εργατική τάξη από προσώπου γης, παραπονιούνται —κι από πάνω— για τη χρήση των ασαφών, συναινετικών όρων που οι ίδιοι έχουν επιβάλει.

2ο. Οι ίδιοι οι αστοί και μικροαστοί θεωρητικοί είναι εκείνοι που έψαχναν να βρουν και την παραμικρή διαφορά ανάμεσα στα διάφορα τμήματα της εργατικής τάξης και που στη συνέχεια την παρουσίαζαν σαν κυρίαρχη. Αυτοί είναι που με κάθε τρόπο αντιπαράθεσαν —με σκοπό τη διάσπαση της ενότητας της εργατικής τάξης— τους απασχολούμενους στους άνεργους, τους Έλληνες στους ξένους εργάτες, τους εργάτες στις εργάτριες, τους εργάτες του δημόσιου τομέα στους εργάτες του ιδιωτικού τομέα κ.ο.κ. Τώρα «παραπονιούνται» γιατί σαν συνέπεια αυτής της συστηματικής διασπαστικής πολιτικής αναπτύσσονται διάφορες συντεχνιακές αντιθέσεις.

3ο. Η θυσία του απώτερου στο βωμό του άμεσου, η καλλιέργεια αυτής ακριβώς της βιασύνης από τους μικροαστούς ιδεολόγους είναι εκείνη που ο Παναγιωτόπουλος ονομάζει «αντιμετώπιση αιτημάτων με περιστασιακό τρόπο και μοναδικό κριτήριο το βραχυπρόθεσμο πολιτικό όφελος». Άρα και εδώ ένα χαρακτηριστικό του λαϊκισμού —σύμφωνα με τον Παναγιωτόπουλο— είναι ταυτόσημο με τις αστικές και μικροαστικές επιδράσεις στο εργατικό κίνημα.

4. Συμπεράσματα

1. Οι αστοί και μικροαστοί ιδεολόγοι γενικά ακολουθούν δυο τακτικές στα ζητήματα των σχέσεων της κοινωνικοταξικής διάρθρωσης και της πολιτικής:

α. Σε καπιταλιστικές χώρες μέσου επιπέδου ανάπτυξης, όπως η Ελλάδα, «αποδεικνύουν» —αφού προηγούμενα στρεβλώσουν την πραγματική κοινωνικοταξική διάρθρωση της χώρας παρουσιάζοντάς την σαν κοινωνία της μεσαίας τάξης— ότι η συναινετική πολιτική στηρίζεται στις κοινωνικοταξικές ιδιαιτερότητες της Ελλάδας μη μπορώντας όμως να εξηγήσουν γιατί υπάρχει κοινωνική συναινεση σε χώρες όπως οι ΗΠΑ όπου η μεσαία τάξη είναι ασήμαντη.

Αυτό δείχνει ότι έχουμε να κάνουμε μ' έναν χυδαίο ταξικό αναγωγισμό

18. Π. Παναγιωτόπουλος, ό.π.